

המשך פרק ב) איזונים ביחסים החברתיים

לעולם ירבה אדם בשתיקה¹⁶ ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו. אמרו על רב, תלמיד רבינו הקדוש, שלא שח שיחה בטלה כל ימיו - וזו היא שיחת רוב כל אדם. ואפילו בצורכי הגוף לא ירבה אדם דברים, ועל זה ציוו חכמים ואמרו (אבות א, טז): "כל המרבה דברים מביא חטא", ואמרו (שם): "לא מצאתי לגוף

הערות - ילמד ענוים דרכו

16 בפירושו לאבות א, טז הרחיב בזה וביאר את הדרגות השונות שבדיבור: "הדיבור יתחלק - לפי חיוב תורתנו - לחמישה חלקים: מצווה, ואסור, ומאוס, ואהוב, ומותר.

החלק הראשון - והוא המצווה, הוא קריאת התורה ולימודה והעיון בה, וזו מצות עשה מחויבת: 'ודברת בס', והיא כמו כל המצוות...

והחלק השני - הוא הדיבור אשר נאסר, והוזהר ממנו, כעדות שקר וכזב ורכילות ומלשינות וקללה, ופסוקי התורה יורו על זה החלק, וממנו נבלות פה ולשון הרע.

והחלק השלישי - הוא הדיבור המאוס, והוא הדיבור אשר אין תועלת בו לאדם בנפשו, ולא משמעת ולא מרי, כרוב סיפורי ההמון במה שארע ומה שהיה, ואיך מנהג מלך פלוני בארמונו, ומה היתה סיבת מות פלוני, או עושר פלוני, ואלה יקראו אצל החכמים שיחה בטלה, ואנשי המעלה ישתדלו בנפשם להניח זה הדיבור, ונאמר על רב - תלמיד ר' חייא - שהוא לא שח שיחה בטלה מימיו. ומזה החלק גם כן שיגנה האדם מעלה, או ישבח פחיתות, בין שהיתה מידותית או שכלית.

והחלק הרביעי - והוא האהוב, הוא הדיבור בשבח המעלות השכליות והמידותיות, ובגנות הפחיתות משני המינים גם יחד, והערת הנפש לאלה בסיפורים ובשירים, ומניעתה מהן באותן הדרכים עצמן. וכן לשבח המעולים ולהללם במעלותיהם, כדי שייטב מנהגם בעיני בני אדם וילכו בדרכם, ולגנות הרעים בפחיתותיהם, כדי שיתגנו מעשיהם וזכרם בעיני בני אדם, ויתרחקו מהם ולא ינהגו במנהגם. ויש אשר יקרא זה החלק - רצוני לומר: לימוד המידות המעולות והרחקת המידות הפחותות - דרך ארץ.

והחלק החמישי - והוא המותר, הוא הדיבור במה שמיוחד לאדם מסחורתו ופרנסתו ומאכלו ומשתתו ולבושו ושאר מה שצריך לו. וזה מותר - אין אהבה בו ולא מיאוס, אלא אם ירצה ידבר בו במה שירצה, ואם ירצה ימנע. ובזה החלק ישובח לאדם מיעוט הדיבור, ומן הריבוי בו יוזהר בספרי המוסר.

אבל האסור והמאוס, הרי אין צריך לדברים ולא לצינוי, ראוי לשתוק ממנו לגמרי. ואמנם המצווה והאהוב, אם יוכל האדם לדבר כל ימיו בהם - הרי זו היא התכלית. אבל ראוי לו עם זה שני דברים: האחד - שיהיה מעשהו מתאים לדיבור, כמו שיאמרו: 'נאים דברים היוצאין מפי עושיהן', ועל זה העניין אמר כאן: 'לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה', והחכמים יאמרו לאיש מעלה שילמד המעלות: 'דרוש, ולך נאה לדרוש', ואמר הנביא: 'רננו צדיקים בה', לישרים נאוה תהילה'. והעניין האחר - הקיצור, ושישתדל להרבות העניינים במעט הדברים, לא שיהיה העניין בהפך, והוא אומרים: 'לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה'."

במו"ג נגב, הוסיף הרמב"ם שצמצום הדברים ראוי גם מצד היראה שהשכינה נמצאת עם האדם תמיד: "אין ישיבתו של אדם, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לבדו בביתו, כישיבתו, תנועותיו ועשיותיו שעה שהוא לפני מלך גדול. ואין דיבורו ועליותו שעה שהוא בין בני ביתו וקרובי משפחתו כדיבורו במושב המלך. לכן הבוחר בשלמות האנושית ושיהיה איש האלוהים באמת, ישים אל לבו ויִדַע שהמלך הגדול האופף אותו, הצמוד אליו תמיד... אנו תמיד לפניו יתעלה, הולכים ובאים בנוכחות שכינתו... לכן גם היו ממעטים בדיבור..."

מסלול 1: יום ד, יח באלול	מסלול 3: יום ב, כ באלול
מסלול 2: יום ה, יח באלול	מסלול 4: יום ד, כ באלול

טוב אלא שתיקה". וכן בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מעטים וענייניהם מרובים. והוא שציוו חכמים ואמרו: "לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה". אבל אם היו הדברים מרובין והעניין מועט - הרי זו סכלות, ועל זה נאמר (קהלת ה, ב): "כִּי בָּא הַחֵלוֹם בָּרַב עֲנִיָּן וְקוֹל כְּסִיל בְּרַב דְּבָרִים".

"סייג לחכמה שתיקה" (אבות ג, טז) - לפיכך לא ימהר להשיב¹⁷ ולא ירבה לדבר, וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון, הוא שאמר שלמה (קהלת ט, ז): "דְּבָרֵי חֲכָמִים בְּנִחַת נְשָׁמָעִים".

אסור לאדם להנהיג עצמו בדברי חלקות ופיתוי, ולא יהיה אחד בפה ואחד בלב, אלא תוכו כברו והעניין שבלב הוא הדבר שבפה. ואסור לגנוב דעת הבריות ואפילו דעת הנוכרי. כיצד? לא ימכור לנוכרי בשר נבילה במקום בשר שחוטה, ולא מנעל של מתה במקום מנעל של שחוטה, ולא יסרהב בחברו שיאכל אצלו והוא יודע שאינו אוכל, ולא ירבה לו בתקרובת והוא יודע שאינו מקבל, ולא יפתח לו חביות שהוא צריך לפותחן למוכרן כדי לפתותו שבשביל כבודו פתח וכן כל כיוצא בו. ואפילו מילה אחת של פיתוי ושל גניבת דעת אסור, אלא שפת אמת ורוח נכון ולב טהור מכל עמל והוות.

לא יהא אדם בעל שחוק ומהתלות ולא עצב ואונן אלא שמח, כך אמרו חכמים (אבות ג, טז): "שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערווה". וציוו שלא יהא אדם פרוץ בצחוק ולא עצב ומתאבל, אלא מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. וכן לא יהיה בעל נפש רחבה נבהל להון ולא עצב ובטל ממלאכה, אלא בעל עין טובה ממעט בעסק ועוסק בתורה. ואותו המעט שהוא חלקו ישמח בו. ולא בעל קטטה ולא בעל קנאה ולא בעל תאוה ולא רודף אחר הכבוד, כך אמרו חכמים (שם ד, כז): "הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם". כללו של דבר, ילך במידה הבינונית שבכל דעה ודעה עד שיהיו כל דעותיו מכוונות באמצעות, והוא ששלמה אמר: "פֶּלֶס מְעַלְּל רִגְלָךְ וְכָל דְּרָכֶיךָ יִכְנֹוּ".

(ג) היחס לפרישות

פרק ג

שמא יאמר אדם¹⁸ הואיל והקנאה והתאוה והכבוד וכיוצא בהם דרך רעה הן ומוציאין את האדם מן העולם, אפרוש מהן ביותר ואתרחק לצד האחרון, עד שלא יאכל בשר ולא ישתה יין ולא ישא אשה ולא ישב בדירה נאה ולא ילבש מלבוש נאה אלא השק

הערות - ילמד ענוים דרכו

- 17 עיין אבות ה, ו, שביאר הרמב"ם שזו המעלה השכלית הראשונה שקיימת בחכם וחסרה בגולם.
18 כיוון שהיו חסידים שנטו לסגפנות כדי לרפא את חולי התאוה שהיה בהם, חשבו הסכלים בראותם

מסלול 1: יום ד, יח באלול	מסלול 3: יום ב, כ באלול
מסלול 2: יום ה, יח באלול	מסלול 4: יום ד, כ באלול

והצמר הקשה וכיוצא בהן כגון כהני העובדי כוכבים - גם זה דרך רעה היא ואסור לילך בה. המהלך בדרך זו נקרא חוטא, שהרי הוא אומר בנזיר (במדבר ו,יא): "יִכְפֹּר עָלָיו מֵאֲשֶׁר חָטָא עַל הַנֶּפֶשׁ", אמרו חכמים (תענית יא,א): "ומה אם נזיר שלא פירש אלא מן היין צריך כפרה המונע עצמו מכל דבר ודבר על אחת כמה וכמה?"¹⁹. לפיכך ציוו חכמים שלא ימנע אדם עצמו אלא מדברים שמנעתו התורה בלבד, ולא יהא אוסר עצמו בנדירים ובשבועות על דברים המותרים. כך אמרו חכמים (ירושלמי נדרים ט,א): "לא דייך מה שאסרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים אחרים?". ובכלל הזה, אלו שמתעניין תמיד - אינן בדרך טובה, ואסרו חכמים שיהא אדם מסגף עצמו בתענית. ועל כל הדברים האלו וכיוצא בהן ציווה שלמה ואמר (קהלת ז,טז): "אַל תְּהִי צַדִּיק הַרְבֵּה וְאֵל תִּתְחַפֵּם יוֹתֵר לְמַה תִּשׁוּמִם".

צריך²⁰ האדם שיכוון לבו וכל מעשיו כולם לידע את השם ברוך הוא בלבד, ויהיה שבתו וקומו ודיבורו הכל לעומת זה הדבר. כיצד? כשישא ויתן או יעשה מלאכה ליטול שכר, לא יהיה בליבו לקבוץ ממון בלבד אלא יעשה דברים האלו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להם מאכילה ושתייה ושיבת בית ונשיאת אשה. וכן כשיאכל וישתה ויבעול לא ישים בליבו לעשות דברים האלו כדי ליהנות בלבד עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחיך ויבעול כדי ליהנות, אלא ישים על לבו שיאכל וישתה כדי להברות גופו ואיבריו בלבד²¹, לפיכך לא יאכל כל שהחיך מתאוה ככלב וחרמור אלא יאכל דברים המועילים לגוף אם מרים אם מתוקים, ולא יאכל דברים

הערות - ילמד ענוים דרכו

- זאת שהסגפנות היא יעד סופי ודרך להתקדשות. ממחשבה שגויה זו בא הרמב"ם להוציא. וכן מבואר בשמונה פרקים פרק ד.
- 19 לעומתו הרמב"ן לבמדבר ו, יד כתב שהנזיר נקרא קדוש, והקרבן שמביא בסוף נזירותו אינו על היותו נזיר אלא על הפסקת הנזירות; כדעת רבי אלעזר בגמרא בתענית יא,א, ודלא כשמואל שם. ועיין נזיר ב,ב; נדרים ט,ב. אמנם הרמב"ם כאן פסק כשמואל. ועיין בדבריו גם בשמונה פרקים פרק ד; סוף הלכות נדרים; סוף הלכות ערכין וחרמין; סוף הלכות מאכלות אסורות.
- ובאמת יש לחלק בין מי שאין גופו מתאים לנזירות והוא מענה אותו - שזה שלילי, ואין להשתמש בנזירות זו אלא למי ששטוף בתאוות וכדי לחזור לבריאות מידותית, ועל נזירות זו דיבר הרמב"ם, לבין מי שמשוגל בכך, וענייני החומר אינם מעניינים אותו - שבשבילו הפרישה חיובית, ועל נזירות זו דיבר הרמב"ן. ועיין בתענית יא,ב ובכוזרי ג,א.
- 20 דעת הרמב"ם (מו"נ ב,לט; ספר המצוות שורש ד) שהתורה שלמה, והקדושה היא בעצם קיום המצוות (וזה גם דעת רש"י לויקרא יט,ב), ומעבר לכך - חסידות (פרישות - רק להבראת מצב חולני, הכוונה לש"ש - מעלה לפנים משורת הדין). לעומתו דעת חובת הלבבות (שער ג פרק ד) שכל מה שאדם עושה שלא לשם שמים - הוא עברה. בין שניהם עומד הרמב"ן (ויקרא יט,ב) הסובר שמצווה מהתורה לשאוף ולהתקדם לחסידות. הרי שמי ששואף להתקדם באכילתו, גם אם לא כל אכילה היא לשם שמים, מקיים לדעת הרמב"ן מצוות "קדושים תהיו".
- 21 הכוונת המעשים לשם שמים מביאה בהכרח לשינוי מעשי, שהרי אינו פועל כדי להפיק הנאה אלא כדי לעשות רצון קונו.

הרעים לגוף אף על פי שהן מתוקים לחיך, כיצד מי שהיה בשרו חם לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין, כעניין שאמר שלמה דרך משל (משלי כה, כז): "אֶכֶל דְּבַשׁ הֶרְבּוֹת לֹא טוֹב", ושותה מי העולשין אף על פי שהוא מר שנמצא שותה ואוכל דרך רפואה בלבד כדי שיבריא ויעמוד שלם, הואיל ואי אפשר לאדם לחיות אלא באכילה ושתיה, וכן כשיבעול לא יבעול אלא כדי להברות גופו וכדי לקיים את הזרע, לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאוה אלא כל עת שידע שהוא צריך להוציא שכבת זרע כמו דרך הרפואה או לקיים את הזרע.

המנהיג עצמו על פי הרפואה, אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים בלבד ושיהיו לו בנים עושים מלאכתו ועמלין לצורכו - אין זו דרך טובה, אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם וחזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה', שאי אפשר שיבין וישתכל בחכמות והוא רעב וחולה או אחד מאיבריו כואב, וישים על לבו שיהיה לו בן אולי יהיה חכם וגדול בישראל, נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו עובד את ה' תמיד, אפילו בשעה שנושא ונותן ואפילו בשעה שבועל, מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו עד שיהיה גופו שלם לעבוד את ה', ואפילו בשעה שהוא ישן אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה, נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא, ועל ענין זה ציוו חכמים ואמרו (אבות ב, טו): "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", והוא שאמר שלמה בחכמתו (משלי ג, ד): "בְּכָל דְּרָכֶיךָ דַּעֲהוּ וְהוּא יִיָּשֶׁר אֶת־דַּרְכֶיךָ".

שאלות מנחות:

- ✦ מדוע בעניין הכעס והגאוה יש לפרוש עד הקצה האחרון, ובכך להיקרא "חסיד", ואילו בענייני היצדים האחרים, שגם הם כובלים את האדם - כגון התאוות, הפורש מהם לקצה נקרא חוטא?
- ✦ לאחר שאמר הרמב"ם שהפורש מדרכי העולם חוטא, הוא מלמד את החובה לכוון את המעשים הגופניים לשם שמים? מדוע?
- ✦ לפי זה, היכן הקדושה נמצאת: בפרישה במעשה או בעבודת הלב והכוונה?

בפרק ד הרמב"ם מרחיב בדרכי הרפואה שבימיו, כדי ללמד את דרכי הרפואה שיכוון מעשיו לשם שמים.

בלימוד היומי אנו מדלגים על כך ועוברים לפרקים ה"ז שבהם הרמב"ם מפרט את ההנהגות וההלכות הבסיסיות ליחס של האדם לסביבתו.